

NIKOLI NI PREPOZNO ZA DUHOVNO RAST

»Nikoli ni prepozno za duhovno rast,« mi je nekoč rekla devetdeset let stara gospa in nikoli je dovolj časa, tudi če pomislimo, da smo prišli na svet le z genskimi zapisi, vse drugo pa si moramo zgraditi sami. Človekova osebnost je zapletena celota in etična drža je gotovo eden njenih najvažnejših sestavnih delov.

Majhen otrok se uči kot živalica. So stvari, za katere si pohvaljen, in stvari, za katere si grajan. Ravnati pohvalno pomeni varnost. Bolj ko je otrok pohvaljen, sprejet, varnejšega se počuti in zato rad ravna v skladu s pričakovanji. Vendar pa so njegove želje in pričakovanja okolice pogosto v nasprotju in tako se uči tudi obvladati svoje želje in razumevati čustva drugih. Majhen otrok čustvuje izrazito črno-belo in če čaravnica zgori, mu to pomeni varno urejen svet, saj že sprejema enostavnejša etična sporočila. Že od tega najzgodnejšega obdobja literatura – in danes tudi agresivnejši mediji – pomaga oblikovati človekova stališča. Otroci med šestim in devetim letom občudujejo junake, se poistovetijo z njimi in sprejmejo njihova stališča o tem, kaj je prav in kaj narobe. Starejši kot so, bolj vsestransko je njihovo razumevanje, več odtenkov v odnosih so sposobni razumeti, tudi če tega še ne znajo izraziti.

Posebno važni so literarni vzori pri prehodu v adolescenco, saj postanejo del človekovega vrednostnega sistema. Zato so bili vzgojiteji od nekdanj zaskrbljeni, kaj prebira njim zaupana mladina. To je posebno očitno v času, ko spremenjena tehnologija omogoča pravo poplavo ne vedno umetniških izdelkov. Danes si delamo skrbni zaradi elektronskih medijev in njihovih pogosto problematičnih junakov.

»Mediji niso dostopni le odraslim ljudem, ki naj bi znali sami presoditi vrednost sporočil, ki so jih deležni, jih zavestno izbirati in kritično sprejemati ali odkloniti. Med najbolj zavzetimi uporabniki medijev so prav otroci in mladostniki, ki zaradi narave svojega razvoja vsega tega še niso sposobni ... Vzburjeni od vtisov, ki jih niso sposobni ustrezno predelati, prenašajo te posredne izkušnje v svoje vedenje. Ker so zaradi svoje narave s svojim okoljem pogosto v konfliktu, so – spodbujeni z vzori medijskih junakov – v odnosih z ljudmi še bolj nasilni in razdiralni.« Dr. M. Tomori: *Otroci in vpliv vizualnih medijev*. (v: *Slovenska pediatrija* 2000, letn. 7, str. 244–248)

Podobne okoliščine so bile po iznajdbi tiska. Kar velja danes za medijske junake, je veljalo (in še velja) tudi za literarne junake. S tiskom je postala knjiga cenen in dostopen artikel in poplava trivialne literature je gasila žejo po branju.

Mladina je vedno rada brala knjige, v katerih »se precej pretepajo«, napete zgodbe, ki razburkajo njihova čustva. Vsaka zgodba, ki se človeka čustveno dotakne, pa naj bo umetniška ali trivialna, odslikava etično držo pripovedovalca in sili bralca (ali danes gledalca), da se opredeli. Umetniška dela imajo dolgo življenje, trivialna so otrok trenutka, oboja pa poleg zgodbe nosijo sporočila, ki pustijo sled v mladem bralcu.

Pravljice so tista zvrst, ki tako rekoč od pamtiveka oblikujejo naša stališča. Grimmove pravljice že dvesto let navdušujejo otroke. Grimmove pravljice so seveda velika umetnina in o njih je bilo napisanih mnogo učenih razprav, Wilhelm Grimm pa jih v svojem posvetilu Bettini von Arnim imenuje »nedolžne cvetlice, ki vedno

znova sveže poženejo iz zemlje«. Nobena pravljica seveda ni izmišljena, za vsako stoji konkreten avtor, konkretno doživetje in konkreten pogled na svet, ne glede na to, koliko pripovedovalcev jo je kasneje oblikovalo. Odslikavajo način življenja, mišljenje in vrednote časa, v katerem so nastale, zadovoljujejo večno človeško potrebo po sprejetosti in pravičnosti, pa tudi po privoščljivosti in maščevanju, zato tudi so prastare in »vedno sveže poženejo«. Odraslemu človeku nudi pravljica dvojen užitek: poiskati za sočno in fantazijsko pripovedjo konkreten čustveni vzgib, zaradi katerega je nastala, in najti paralelo v svojem času. Poznamo kakšno ostudno žabo, ki se je spremenila v princa? In kaj je bil tisti zid, ob katerega bi jo bilo treba treščiti? Na vsak način pa je vredno pozorneje pogledati tistega, ki nam je pripravljen prinesiti zlato kroglo iz vodnjaka. In koga še ni zamikalo, da bi kot krojač v nebesih prijel pručko in jo zabrisal v ljudi, ki delajo drobne, zoprne napake, potem pa dobil pouk: »V nebesih ne moreš več ostati, ven moraš pred vrata in sam glej, kam boš šel. Tu ne bo kaznoval nihče drug kot samo jaz, Gospod!«

Poseben užitek pa je pripovedovati pravljico otroku, jo sodoživljati z njim, opazovati njegova čustva in reakcije, njegov smisel za humor. V Grimmovih pravlji-
cah kot v čudežnem orehu tiči ves svet in pripovedovalec lahko izbira, kaj bo ponudil – ali preproste vzgojne napotke ali pa uvid v zapletenejša razmerja – in to vse v razburljivem dogajanju, slikovitih prisposodobah in sočnem jeziku.

Vzgojna načela so lahko preprosta in brez ovinkov. Ne spuščaj se v pogovor z neznanci in ne oddaljuj se od poti, je sporočilo *Rdeče kapice*. In navadno se srečno konča, ko lovec prereže volku trebuh in reši Rdečo kapico in babico. V stari nemški izdaji (in tudi v zadnjem celotnem slovenskem prevodu) pa je Rdeča kapica srečala še enega volka, ki je tako nesramno bolščal vanjo, da »bi jo gotovo požrl, če ne bi bilo na javni cesti«. Temu volku pa sta bili z babico kos že sami brez lovca, kar je gotovo bolj spodbudno. Zelo nedvoumno je tudi sporočilo zgodbe *Ded in vnuk*. Bodimo obzirni s starimi ljudmi, je nauk te zgodbe, najbrž pa je bistvo v sporočilu, da nekoga razumeš šele takrat, ko si postavljen v njegovo kožo. V pravlji-
cah je pogosto poplačana prijaznost, kot v *Gospe Pehtri*, kjer se na prijazno dekle usuje zlato, na sitnico pa sama črna smola. »Na svetlem soncu pride vse na dan,« je rekel umorjeni Žid svojemu morilcu in tako mu migljajoči sončni žarki še po letih poš-
te-
nega življenja ne dajo miru in ga pripeljejo do zaslužene kazni. Kako bi bolje povedali, kaj je to vest? Za današnje čase huda je zgodba o svojeglavem otroku, ki je trmasto molil ročico iz groba in ga je morala mama še po smrti ošvrkniti s šibo, da je končno našel svoj mir. Seveda pa niso vse zgodbe tako direktne. Le kaj je naredil navihani mladenič z ubogo starčico, ki je beračila in se pri ognju vnela? Zgodba nam tega ne pove.

Človeških napak je nebroj in tudi te si pravljice privoščijo. Kdo bi hotel biti taka lenoba, kot tisti butasti Hinko in njegova debela Katra, ki sta imela raje panj čebel kot kozo, ker »čebel ni treba gnati na pašo«. Ali pa tisti leni hlapec, ki je tri tedne počival, preden se je sploh lotil kakšnega dela. Zgodbe o lenobi so večinoma predstavljene humorno, vse drugačna pa je zgodba o pohlepu. Kako se spreminjata nebo in morje, ko ribičevo ženo vedno bolj razjeda pohlep! Pri prvi želji je bilo morje samo »zeleno in rumeno in ne več tako bistro kot prej«. Ko pa nazadnje hoče biti sam ljubi bog, so se »preobračale hiše in drevesa, tresle so se gore, v morje so se valile skale in nebo je bilo črno kot smola. Grmelo je in se bliskalo in po morju so se valili kot gore in cerkveni stolpi visoki valovi in vsak je imel na vrhu

divjo krono pene.« Tudi zavist je hudo kaznovana, saj mora kraljica v *Sneguljčici* plesati v žarečih coklah, dokler ne pade mrtva na tla. Nepoštenost in laž se v pravljicah maščujeta na kar najbolj grozen način, ob katerem nas obliva srh. Rekli bi, da je vse to pravljica, če nas ne bi vsakodnevna poročila poučila o nasprotnem. Z razliko, da v pravljicah zares pravičnost vedno zmaga.

V medsebojnih odnosih je poudarjena zvestoba, tako med ljubimci kot tudi med sorojenci, gospodarji in služabniki. V mnogih pravljicah je kraljevič samo dekoracija, nujna za srečen konec, in je zaplet med drugimi osebami. (*Pepelka*, *Trnulčica*, *Sneguljčica*) Gotovo pa ni dekoracija kralj Drozgohrad, ki svojo trmasto in jezikavo kraljično pouči, kako je, če si revež, iz katerega se vsi norčujejo. Grdo je ravnala z njim, toda ko je najbolj osramočena, se izkaže, da jo ima še vedno rad in se na koncu prikaže kot kraljevič-rešitelj. To je res prava ljubezenska zgodba.

Smrt je danes tabu tema in *Mrliška srajčica* je zgodba, ki je današnji otrok skoraj gotovo ne sliši, bila pa je še v slovenski izdaji Grimmovih pravljic iz tridesetih let. Mrtev otročiček prosi svojo mamo, naj ne joče tako za njim, saj je njegova mrliška srajčica ves čas mokra od njenih solza. Bi lahko z manj strašno zgodbo prišli do uvida, da moramo zaradi ljudi, ki jih imamo radi, brzdati svoja čustva?

Bistroumnost in prebrisanost sta tisti lastnosti, ki nam pomagata iz vsake zadrege. In če se v prvem trenutku zdi, da se je Špicparkeljcu zgodila krivica, saj se je do pičice držal pogodbe, po premisleku ugotovimo, da se je kraljica tudi. Zakaj se je potem iz same ihte preklal na dvoje? Poraze je treba prenašati športno.

Ob Grimmovih pravljicah je zraslo mnogo generacij otrok in njihova sporočila so brez dvoma sooblikovala njihovo osebnost. V Grimmovih pravljicah tiči vse to in še mnogo drugega, kar opaziš šele z izkušnjo odraslih let.

Ko otrok odraste pravljicam, ga zamikajo pustolovske zgodbe. In kot smo danes zaskrbljeni zaradi škodljivega vpliva pogrošnih zgodb v elektronskih medijih, so si starši in vzgojtelji pred sto leti delali skrbi zaradi »indijanaric«. Janko Mlakar piše v svojih *Spominih* (Celje, Mohorjeva družba, 1975–1980): »Prav v tistem času so v Nemčiji prepovedali dijakom indijanske povesti, češ da kvarno vplivajo na mladino. Zgodilo se je namreč včasih, da so mladi fantje doma ukradli denar, si nakupili orožja in jo potegnili proti Ameriki.«

O škodljivih vtisih medijev M. Tomori pravi: »Za različne vtise medijev so tako posebno sprejemljivi otroci, ki so na različne načine v svojem življenju in doživljanju prikrajšani. To so otroci, ki jim s strani odraslih manjka jasnih usmeritev, vrednot, vzorov in spodbud, torej vzgojno zanemarjeni otroci prezaposlenih, nevednih ali brezbriznih staršev. Bolj občutljivi za možne škodljive vplive so tudi otroci, ki so čustveno sestradani, z dolgočaseni, osamljeni ali nesrečni in tisti, ki jim manjka zdravega vznemirjenja in dogajanja, ki ga v doživljajsko domišljijo zdravega otroka prinašajo igra, sprostitev in družba vrstnikov.« (Dr. M. Tomori: *Otroci in vpliv vizualnih medijev*).

To potrjuje tudi Mlakar v svojih *Spominih*, kjer pravi: »Nam branje indijanaric ni škodovalo, kajti nikomur ni prišlo na misel, da bi šel v Ameriko ... Naš »Divji zapad« je bila vsa ljubljanska okolica, zlasti pa Tivolski gozd.«

Najiminitnejši pisec pustolovskih povesti pa je bil gotovo Karl May. Naj bodo njegove zgodbe še tako trivialne, ga literarna zgodovina ne more preskočiti, saj so njegove knjige dobrih sto let navduševale mlade bralce. Tako ga je L'udo Zúbek v svoji knjigi *Vitezi brez meča* uvrstil med znamenite pisatelje, kot so: Defoe, Cer-

vantes, Swift, Scott in drugi. Svoje čase je med študenti krožila govornica, da naj bi Dušan Pirjevec izjavil, da lahko uspešno študira primerjalno književnost le tisti, ki je v rosni mladosti prebiral Karla Maya. Tudi če ugledni profesor tega v resnici ni rekel, je v izjavi zrno soli, saj Mayeve knjige razburkajo čustva in domišljijo, kar je brez dvoma potrebno za razumevanje literature.

Karl May je poseben pojav. Slep do svojega petega leta, je razvil bujno domišljijo. Po izobrazbi je bil učitelj, vendar svojega poklica ni dolgo opravljal, saj se je prav kmalu znašel v zaporu. Najprej zaradi ukradene ure, kasnejši prestopki pa so bili neverjetna mešanica kriminala, igralskega nastopa in hohštaplertva. Kakorkoli že, za več let je pristal v zaporu in tam odkril možnost, da s pisanjem pomiri svojo dušo. Kasneje si je s pisanjem služil kruh. Bil je plodovit pisatelj, vse njegove zgodbe so lahko berljive in kar pokajo od napetosti. Ganljive so in z mnogo humorja. To ni pravični svet, to so resnični, daljni, nenavadni kraji, čisto pravi Divji zapad, Kurdistan, gore Balkana, Nil, Andi in vse lahko poiščemo na zemljevidu. Tu je narava, ki ji moramo biti kos, tu so pravi, živi ljudje, oni so plemeniti in drugi hudobni. Prijaznost, veselje, vedoželjnost so vrline, ki jih v njegovih delih dobimo kar tako mimogrede. Kako se vse to ne bi dotaknilo mlade duše? Nič čudnega ni, da je bil sto let najbolj priljubljen avtor na začetku najstniške dobe. Ko z distance odraslih let še enkrat prebiraš te knjige, se čудиš. Kako je mogla očarati ta puhla samovšečnost? Ta zvišeni odnos do drugih? Malenkostno pričkanje? Toda kdo od nas v svoji mladosti ni hodil po dolgi poti v Santa Cruz, kot fantek v povesti Michaela Endeja?

Danes naj bi otroci zaradi dostopa do informacij hitreje odrasli pravljicam. Elektronski mediji so mnogo privlačnejši kot debele knjige. Da se pregrizeš skozi debelo knjigo, je potrebno potrpljenje, ki naj bi ga bilo danes vse manj. Obe trditvi je postavil na laž Harry Potter, novorojenček med literarnimi liki. Knjiga je debela in Harry je po poklicu čarovnik, vsa zgodba se dogaja v začaranem svetu. Ta debela knjiga je v hipu obletela svet, prevedena je v mnogo jezikov. Ko je izšel četrti del, so pred knjigarnami v Londonu stali dolgi repi čakajočih in na nemški televiziji je bil izid knjige novica v večernih poročilih. Na internetu ti postrežejo s 1017 klubi ljubiteljev Harryja Potterja (ali pa antiljubitelji), naročiš lahko vse štiri knjige, koledar, audio kasete in tudi film. Seveda, reklama in posel, pravijo skeptiki. Toda reklame je danes deležna prav vsaka reč, ki pride na tržišče, pa le ne stojimo v vrsti za vsako, kaj šele za knjigo. S Harryjem je Joanne Rowling ustvarila nekaj, kar je manjkalo, pravljico po današnji meri. Z veliko izrazno močjo je izrisala pravljivi svet in knjiga kar prši od duhovitih domislic. » To je magičen svet in mislim, da zelo moralen svet,« pravi pisateljica. Kot v vsaki pravljici je tudi tu borba med dobrim in zlim. Pisateljica napoveduje, da bodo njene naslednje knjige temnejše, kajti »če pišeš o Bogu in Hudiču, prideš do točke, kjer se moraš odločiti. Ali je Vrag samo zlobnež, ki povzroči mnogo razburjenja, pa mu načrti ne uspejo, ali pa le najde svojo žrtev, četudi je to bralcem ljuba oseba.«

V knjigi *Kamen modrosti* je veliko zanimivih sporočil. Mnogi odrasli zaradi slabe vesti in v zameno za čas, ki ga ne morejo posvetiti, kupuje otrokom kupe igrač, ki so prav zaradi množine brez vrednosti. Zoprni Dudley je dobil za rojstni dan 39 daril, ki so potem obležala. »Skoraj vse je bilo polomljeno. Mesec dni stara videokamera je ležala na majhnem tanku ... v kotu je stal Dudleyev prvi televizor, ki ga je uničil z dobro namerjeno brco v ekran, ko so nehali predvajati njegovo najljubšo oddajo. V sobi je bila tudi ptičja kletka, v kateri je bil papagaj, ki ga je

Dudley zamenjal za zračno puško ... « Odtujeno ravnanje s predmeti je gotovo napaka današnjega časa, ampak kdo bi hotel biti podoben zoprnemu Dudleyu? »

Tudi nezaslužena slava ni nekaj, s čimer naj bi se človek kitil. »Slaven bo zaradi dogodka, ki se ga ne bo niti spominjal. Res ne razumete, da je boljše, če odraste stran od vsega tega, dokler se ne bo sposoben upreti nevarnostim slave?« In to je bil tehten vzrok, da so Harryja za dolga leta prepustili neprijazni stričevi družini, kjer se mu je hudo godilo. Tako se Harry ni prevzel zaradi svojih staršev, slava mu je nekaj pomenila šele takrat, ko je čisto sam ujel zlati zviz in priboril svoji skupini točke.

Z veliko mero tankočutnosti so izrisani odnosi. Kriteriji, po katerih si izbiraš prijatelje, so zelo različni. Imenitna družina ni ravno pogoj za prijateljstvo, lepo pa je najti človeka, s katerim lahko stvari deliš. » Vzemi no, pito,« je vztrajal Harry, ki ni še nikoli ničesar delil.«

Simpatija in antipatija že od nekdaj določata naše odnose, ampak zakaj ne bi odkrili vrlin v nekom, ki je tako drugačen od nas? Hermiona je dekle in še piflarica povrh. Vse zna in vse ve, tudi to, kaj je prav in kako je potrebno ravnati. »Vse knjige, ki so na seznamu, sem se naučila na pamet.« pove. Fanta »sta o njej menila, da je navadna ukazovalna važička«. In to sta ji tudi povedala, sicer ne namenoma, slišala je pa le. Če nekoga užališ, ti to oteži srce in tako sta se čutila dolžna, da Hermiono rešita iz nevarnosti, ona pa je zato za njiju prekršila pravila. In »od tega trenutka je Hermiona postala njuna prijateljica. Obstajajo namreč stvari, ki jih ne moreš doživeti skupaj z nekom, ne da bi ti na koncu postal všeč.« In svet je širši in zanimivejši, če najdeš prijatelje med ljudmi, ki so tako drugačni od tebe. Pa tudi če te nekdo ne mara, ni nujno, da je tvoj sovražnik. Skozi vso knjigo nekako pričakujemo, da se za vsemi neprijetnostmi skrivata profesor Raws in Dreco, pa je bila vse le navadna antipatija. »Smottan je rekel, da me profesor Raws sovraži, ker je sovražil že očija.« »Pravzaprav se res nista preveč marala. Vidva z Drecom me nekoliko spominjata nanju. Seveda, poleg tega je tvoj oče napravil nekaj, česar mu Raws ni nikoli odpustil. ... Rešil mu je življenje Profesor Raws še zdaj ne more prenesti, da bi bil tvojemu očetu karkoli dolžan. Prepričan sem, da te je letos zato tako vztrajno ščitil, ker je imel občutek, da si bosta tako s tvojim očetom končno bot. Potem bi ga lahko spet v miru sovražil.« Harry je to poskušal razumeti, a zvrtilo se mu je in je raje odnehal.« Od te misli se ti res lahko zvrtil, je pa zagotovo vredna premisleka.

In še en odnos je vreden premisleka – Harryjev odnos do njegove neznosne rejniške družine. Vzame jih take, kot so in jih potrpežljivo prenaša. Ko pa nekaj zna, je položaju kos. »Lepe počitnice,« mu je zaželela Hermiona, nejeverno je gledala za stricem Vernonom in se očitno spraševala, kako je nekdo lahko tako zoprn. »Prekrasne bodo,« je rekel Harry in presenečeno sta ga pogledala, saj se jima je zadovoljno nasmehnil. »Oni ne vedo, da doma ne smem čarati. Z Dudleyem se bova gotovo izvrstno zabavala ... «

In s tem se *Kamen modrosti* konča.

Ko so Rawlingovo vprašali, kako je ustvarila Harryja, je odgovorila, da je »gledala črno-bele krave na pašniku.« Vsi vidimo pašnik, krave, črno in belo, lahko pa seveda iz tega potegnemo tudi kaj več, četudi ni taka bleščeča mavrica, kot je knjiga o Harryju Potterju.

Klinični psiholog mag. **France Prosnik** je v svojem referatu navajal lastne izkušnje s področja biblioterapije, ki jo že dalj časa uporablja pri svojem poklicnem delu z mladostniki. Posebej je opozoril, da njegov pristop ne temelji na literarni analizi mladinske književnosti. Zanima ga predvsem posameznikovo individualno doživljanje oziroma preoblikovanje, lahko tudi izkrivljanje literarnega sporočila. Prepričan je, da je tudi etično zelo zgrešena knjiga lahko odlično izhodišče za poglobljen pogovor. Nedvomno pa lahko sporočilno zahtevnejšo literaturo do-
jamejo le bralci z razvito bralno tehniko, zato kaže spoštovati tudi knjige, ki na lahkotnejši način pripomorejo k razvijanju te sposobnosti (med tovrstne knjige uvršča tudi Harryja Potterja).

Vasja Cerar, urednik v največji slovenski založbi z mladinskim knjižnim programom, je v svojem prispevku opozarjal na razlike med moralno in etiko. Kot urednik se zaveda svojega poklicnega poslanstva, kar pomeni, da razume etiko tudi kot osebno odgovornost za odločitve, s katerimi lahko vpliva na razvoj etične zavesti mladih bralcev. V svoje programe zato z veseljem uvršča provokativne knjige s čim bolj raznolikimi temami (od osebnih do družbenih dilem, tudi družbenih anomalij), ki vzpodbujajo bralce k lastni moralni presoji in ne k pasivnemu sprejemanju ponujenih klišejskih vzorcev.

Vlado Žabot je oporekal misli, da otrok prinese na svet samo genski zapis. Izpostavil je otrokovo primarnost (animizem, magičnost mišljenja), ki je pri otrocih vseh kontinentov podobna. Prav primarnost je po njegovem mnenju tisto najdragocenejše, kar otrok ponese v drugo, sekundarno dobo, ko mu starši in vzgojitelji z vzgojo in etiko vcepijo najrazličnejše vrednote. Toda svojo primarnost otrok goji v sebi kot skrito intimnost, ki določa njegovo bistvo, zato tudi v zrelih letih močno vpliva na način razmišljanja in dožemanja sveta. Dober mladinski ustvarjalec v svojih besedilih ohranja prav to otroško magičnost oziroma prvinskost.

Po zvočnem posnetku zapisala Darka Tancer-Kajnih

Šesto srečanje OKO BESEDE bo potekalo 26. in 27. oktobra 2001.
Okrogla miza bo posvečena **humorju v mladinski književnosti**.

Summary

Ethics in Children's Literature

At the annual meeting »Okno besede«, held by the Slovene writers of children's literature, a traditionally organised round-table discussion focused on the ethics in children's literature. This broad and interesting topic was discussed by writers, literary theorists and critics, a clinical psychologist, who is professionally interested in bibliotherapy, and the editor of the biggest Slovene publishing house running a children's literary programme. Their opinions differ in various points, but they all agree that the ethical function in children's literature is closely connected with the essence of children's literature itself.